

За підтримки родини Євгена Зінов'євича Черняка

БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД
БОРИСА ЛОЖКІНА

ЄВРЕЙСЬКА
КОНФЕДЕРАЦІЯ
УКРАЇНИ

 Асоціація друзів
ФОНДАЦІЯ ІМЕНІ
ІГОРІВ ОСТРОВЬОК
та родини Ю. В. Луценка

Інформаційні партнери

 РБК-УКРАЇНА

 TELEGRAM.ua

 OBOZ.UA

Ideas & Strategy
COMMUNICATION GROUP

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті **nashformat.ua**](https://nashformat.ua)

ДЕН СІНОР
СОЛ СІНГЕР

ГЕНІЙ ІЗРАЇЛЮ

СТІЙКІСТЬ МАЛЕНЬКОЇ НАЦІЇ
У НЕСТАБІЛЬНОМУ СВІТІ

*Переклала з англійської
Марина Марченко*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2025

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ЗМІСТ

<i>Від авторів</i>	9
<i>Вступ</i> Ізраїльський парадокс	13
1 УБЕРОМ до Місяця	33
2 ДЕ КЛАС?	56
3 БЕЗУПИННИЙ БЕБІБУМ	79
4 З ДІТЬМИ ВСЕ ГАРАЗД	93
5 День подяки щотижня	104
6 Зворушлива історія	119
7 Народ-оповідач	132
8 Нація вакцинації	146
9 УДОМА найліпше	172
10 Війни євреїв	196
11 Інший Ізраїль	215
12 Другий шанс	240
13 Геній Ізраїлю	258
<i>Подяки</i>	271
<i>Список інтерв'ю</i>	276
<i>Про авторів</i>	283
<i>Примітки</i>	284

Моїй матері, Хелен Сінор, яка кожною миттю свого
життя вчила мене стійкості.

Ден Сінор

Моєму батькові, Максу Сінгеру, який передав мені
вміння думати інакше. Моїй матері, Сьюзанн Сінгер, яка
навчила мене жити радісно.

Сол Сінгер

Ми безмежно вдячні за те, що життєвий шлях Хелен,
Макса і Сью привів їх до Ізраїлю.

ВІД АВТОРІВ

Коли ця книжка йде до друку, влітку 2023 року, Ізраїль утягнуто в конфлікт — не зовнішній, а внутрішній. Уже пів року сотні тисяч ізраїльтян виходять на вулиці — і не припиняють це робити — у боротьбі за основи державного устрою своєї країни.

Історія Ізраїлю та євреїв сповнена внутрішніх конфліктів. Про це йдеться в розділі 10 («Війни євреїв»), де ми намагаємося помістити в історичний контекст нинішній конфлікт довкола судової системи Ізраїлю. А тут, у передмові, відчуваємо обов'язок відповісти на інше запитання: чи не суперечать нинішні події головній думці книжки про те, що однією із сильних сторін ізраїльського суспільства є почуття солідарності, належності й турботи про країну?

Політична поляризація загострюється в багатьох західних демократіях — цю тенденцію підтверджують численні дослідження. Згідно з опитуванням «Барометра довіри Едельмана» 2023 року, в якому взяли участь понад 32 000 осіб із 28 країн, у 15 з них більшість вважає, що сьогодні їхні країни роз'єднано як ніколи раніше. Три західні країни — США, Іспанія та Швеція — потрапили до категорії «сильно розколотих». Гарячі події 2023 року показують, що й Ізраїль не застрахований від такої глобальної тенденції. Але чим він тоді відрізняється?

Відмінність у тім, що Ізраїль має ресурс соціальної солідарності, на який може спиратися. Ідеал солідарності є потужним прагненням усього політичного спектра, хоча іноді тільки на словах.

«Барометр Едельмана» виявив приголомшливий факт: менш ніж третина респондентів відповіла, що допомогла б у біді комусь із протилежними політичними поглядами. Лише кожен п'ятий готовий жити в одному районі з політичним опонентом або працювати разом.

В Ізраїлі дивним було б навіть запитувати таке. Сперечатися — із задоволенням — це не просто нормально, в цьому вся суть. До того ж ізраїльтяни не можуть уникнути перетинання «племінних» кордонів. Країна надто мала, а сім'ї надто великі. Широкі сім'ї часто об'єднують і релігійних, і світських членів. Шлюби між євреями ашкеназі та мізрахі* — звичайне явище, тому родини змішуються ще й так. Люди з цілковито протилежними поглядами не тільки живуть в одному районі, ба й у тих самих багатоквартирних будинках, а часто сідають за один стіл у Шабат. Також, безперечно, для більшості ізраїльтян найпотужнішим плавильним казаном стає військова служба.

Коли ми в цій книжці говоримо про «ізраїльтян» або «ізраїльське суспільство», то часто маємо на думці приблизно дві третини громадян країни, які можуть бути етнічно, економічно, релігійно й ідеологічно різними, проте до них не належать євреї-харедім («ультраортодоксальні») та ізраїльські араби. Хоча ці дві найбільші меншини Ізраїлю поволі вплітаються в широке суспільство, загалом вони живуть в окремих світах (див. розділ 11 «Інший Ізраїль»). Але ці три світи пов'язані більше, ніж здається, й існує складна взаємодія між силами, які їх об'єднують і роз'єднують.

Розходження між ізраїльтянами справжні. Більшість, що становить дві третини, ультраортодоксальна меншість та ізраїльська арабська меншина як правило, хоча й не завжди, але здебільшого живуть окремо й навчаються в різних шкільних системах. Проте ізраїльтянину не спаде на думку не допомогти нужденному через політичні розбіжності. Євреї та араби буквально щодня рятують одне одному життя в лікарнях

* Ашкеназі й мізрахі — відповідно європейські євреї та євреї родом з Близького Сходу й Північної Африки. — *Прим. пер.*

і через екстрені служби, про що ми також розповідаємо в розділі 11.

АЛЕ СОЛІДАРНІСТЬ не може базуватися лише на щоденній взаємодії чи великій терпимості до суперечок. Вона має спиратися на щось глибоке, спільне. Й ізраїльські євреї мають спільну історію та долю. Для ізраїльтян «об'єднані ми встоїмо, розділені впадемо» — не просто кліше, а реальність. Ізраїльтяни знають, що якщо зв'язки між ними розірвати, це означатиме кінець існування їхньої країни.

В інших також поляризованих країнах оце прагнення єдності, яке долає глибокі політичні розбіжності, може бути не таким сильним. Неможливо прагнути того, чого не можеш уявити. В Ізраїлі солідарність одразу під поверхнею, як рамка, що тримає мозаїку.

Одного вечора в розпал протестів проти судової реформи на довгих ескалаторах єрусалимського вокзалу, що спускалися до потяга на Тель-Авів, було багато протестувальників, чимало з них несли ізраїльські прапори. Того дня головний проурядовий мітинг відбувався в Тель-Авіві, а головний антиурядовий протест — у Єрусалимі, навпроти Кнесету (парламенту Ізраїлю).

Після мітингів на зустрічних ескалаторах підіймалися прихильники уряду, які поверталися до Єрусалиму, а спускалися противники уряду, що поверталися до Тель-Авіва. Люди спонтанно почали тягнутися через широку перегородку між ескалаторами, щоб потиснути руки опонентам. Відео сцени завірусилося й миттєво стало мемом. На відео молодий демонстрант у бандані простягає руку, його плакат обернений до іншого ескалатора. На плакаті напис: «Рівність, справедливість, демократія». Потискаючи руки одна за одною, він кричить: «Я люблю тебе, ти не знаєш, як сильно я тебе люблю».

В Ізраїлі така сцена не дивує. Це відтворення культури, що вітає незгоду та звеличує єдність. В інших політично роз'єднаних країнах таку сцену рукостискань уявити неможливо — частково

тому, що протилежні сторони не перетинаються, а частково — через брак відчуття глибинного зв'язку.

Коли ізраїльтяни озиратимуться на цей час, вони згадуватимуть гіркоту й пристрасті, але сподіваємося, що також згадають і простягнуті через ескалатори руки. Значна частина цієї книжки оповідає про те, що зближує ізраїльтян, а також що їх роз'єднує. Об'єднувальні сили не варто сприймати як належне. Це диво, що вони витримали стільки випробувань, але щоб берегти дива, доводиться багато працювати.

«Ізраїль — не взірець демократії, він не може ним бути, — пише Йоссі Кляйн Галеві. — Але Ізраїль є взірцем боротьби за демократичні норми за майже неможливих умов», про що свідчать багато епізодів ізраїльської історії. «Ізраїль — це лабораторія демократії в екстремальних умовах, і в цьому його цінність для світу».

ДЕН СІНОР (Нью-Йорк) і СОЛ СІНГЕР (Єрусалим)
1 серпня 2023 року

Вступ

ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ПАРАДОКС

Люди не проти труднощів, насправді вони розквітають на них; люди проти того, щоб почуватися непотрібними. Сучасне суспільство вдосконалило мистецтво робити людей непотрібними.

СЕБАСТІАН ЮНГЕР

Тіффані Вен лежала на масажному килимку. Це була та коротка мить, коли ти перебуваєш сама й чекаєш на масажиста, який за хвилину має повернутися. Вен думала: «Сказати йому, чи це буде недоречно? Або ж він скаже про це сам?»

Він не сказав. А Тіффані не мала звички вказувати людям. Але вона знала: якщо промовчить, то ця думка не даватиме їй спокою. Краще одразу з усім покінчити.

«Я певна, що ти пам'ятаєш, але сирена прозвучить посеред нашого масажу», — мовила вона до стіни, лежачи щокою на рушнику, що вкривав килимок. «О, так, сьогодні ж *Йом га-Зікарон*», — відгукнувся він, усвідомлюючи *те, що вони помінялися ролями*. Бо саме він як ізраїльтянин мусив нагадати. То був День пам'яті, коли Ізраїль згадує своїх полеглих солдатів.

«Коли зазвучить сирена, — сказав він, перебираючи ініціативу, — ти просто лежи на килимку. Не треба вставати посеред масажу. Але я зупинюсь і стоятиму, поки лунатиме сирена».

Вен, американська журналістка азійського походження з Сан-Франциско, яка поїхала вслід за своїм ізраїльським хлопцем до Тель-Авіва, навчалася на магістра з близькосхідних студій у Тель-Авівському університеті. Вона на мить із задоволенням

відчула себе обізнаною місцевою, та хоч скільки разів Тіффані переживала цей унікальний ізраїльський спільний ритуал, він усе одно незмінно вражав її. Рівно об 11:00 сирена повітряної тривоги наповнює повітря гучною жалібною нотою — ревучим високим звуком, який чутно скрізь, наче він виходить із самого повітря.

На дві хвилини світ завмирає, немов у науково-фантастичному фільмі. Машини зупиняються на шосе, водії стоять біля них, як вартові. У ресторанах і готелях, школах та офісах, на стадіонах і по домівках усі мовчки стоять. Стоїть персонал закусочних, офіціанти й кухарі. Стоять учні та вчителі в школі. Іноземні медіа публікували відеозаписи вуличних сцен, що завмирили в часі, поки повітря наповнювалося пронизливим, усепроникним голосінням.

Сирени звучать два дні на рік з інтервалом у тиждень: на Йом га-Шоа (День пам'яті жертв Голокосту) і Йом га-Зікарон (День пам'яті загиблих солдатів і жертв терору).

Дві хвилини нерухомо стояти й мовчати — це довго. «Про що чи про кого всі вони думають, коли опускають голови, дивляться прямо чи заплющують очі?» — гадала Вен. Якби вона не лежала на килимку, то теж стояла б. Участь у ритуалі допомагала їй хоч трохи почуватися частиною колективу. Але річ не тільки в тому, що ізраїльтяни всі *робили* те саме — вони були налаштованими на той самий канал, а вона не мала до нього доступу. Канал був водночас колективним та особистим, оскільки ізраїльтяни зосереджувалися на комусь, кого вони втратили: брата, сина, дівчину, батька, друга дитинства, вчителя, студента, продавця з сусіднього магазину, солдата з їхньої частини.

Вен згадала ще одну сирену на День пам'яті, коли вона із Сан-Франциско розмовляла по скайпу зі своїм хлопцем з Ізраїлю. «Нам доведеться перервати розмову десь на кілька хвилин, але все гаразд, просто залишайся тут». Вен це зачудувало. «Він був не на людях, а сам, у своїй квартирі, — сказала вона нам. — Ніхто не помітив би, що він зробив. Але він підвівся і вшанував цей момент».

Джо Маккормак відчував схоже благоговіння. «Від сирени в мене завжди мурашки по спині. Навіть зараз», — каже він.

Ім'я, світла шкіра, відкрите обличчя, акцент — усе це свідчило, що Маккормак не був типовим ізраїльтянином. Навіть у цьому місці, куди з'їхалися люди з понад 70 різних країн, Маккормак виділявся. «Я пам'ятаю, як уперше почув сирену, — згадував він. — Це було в День пам'яті жертв Голокосту, в потягу до Хайфи. Зненацька транспорт зупинився посеред ніде. Довкола поля. Жодних будівель. І всі в поїзді встали. Це було дуже потужно. На всіх обличчях було видно, що всередині в них вирують емоції».

«Я виріс у шотландській глибинці, — пояснював Маккормак, — І ніколи не зустрічав євреїв. У мої дев'ять років ми дізналися про Другу світову війну й Гітлера, а також про те, що сталося з єврейським народом. Я пам'ятаю школу й учителя. Пригадую, як був тоді в класі й слухав розповіді про людей, які вбивали євреїв, а потім перемотую до цього моменту — я в Ізраїлі й мовчки стою в потягу з усіма цими людьми, країна яких виникла з попелу Голокосту».

Маккормак одним із перших зареєструвався у фейсбуку, коли той відкрився 2006 року для користувачів з-поза студентських містечок. Саме там він зустрів Аді, ізраїльтянина, який також зацікавився гучним стартапом соціальної мережі. Пів року вони спілкувалися віртуально, а потім Маккормак вирішив приїхати з двотижневим візитом.

«Я не мав жодного уявлення про Близький Схід, тим паче про Ізраїль. Думав, що це місце з верблюдами і що Ясір Арафат був президентом, — зізнався Маккормак. — Я дуже нервував. Мене вразив великий сучасний аеропорт. Була ніч, і я їхав до цього класного, невгамовного міста... Тель-Авів. Я сказав собі: "Ого. Це дуже відрізняється від Шотландії"».

Маккормак зупинився в Аді. «У нього була справжня ізраїльська домівка, — згадує він. — Велика сім'я, яка щоп'ятниці вечеряла разом. Три — іноді чотири — покоління збиралися разом за вечерею... *щотижня*. Я ніколи не бачив нічого такого. І мені просто дуже сподобалося це місце». Він звільнився з роботи й залишився на три місяці, аж поки закінчилася його туристична віза. Тоді Маккормак повернувся на деякий час до Великої Британії,

отримав нову візу й повернувся працювати у квітучому високо-технологічному секторі Ізраїлю.

Деякі аспекти ізраїльського життя спантеличили Маккормака. З одного боку, зворушливе враження від того, як ізраїльтяни, всі до одного, стояли під час сирени. Натомість на центральному відкритому овочевому ринку Тель-Авіва він побачить типовішу сторону ізраїльтян. «Люди кричали й сперечалися, мені це здалося дуже агресивним місцем. Ніхто не ставав у чергу, всі штовхалися, це зводило мене з розуму», — сказав він.

Якщо ізраїльтяни постійно сваряться, то як вони можуть виявляти таку грандіозну єдність? Маккормак не міг цього зрозуміти. Один випадок наочно продемонстрував йому цей парадокс.

«Я їхав велосипедом і побачив, як автобус підрізав мотоцикліста, — згадував Маккормак. — І раптом той зняв шолома і почав гупати збоку ним по автобусу. А водій відчинив двері, й вони заходилися лаятися. Я подумав: «Боже мій, це добром не закінчиться». Аж раптом той хлопець із шоломом почав запитувати у водія автобуса дорогу й на завершення сказав: «Добре, дякую». І поїхав собі. А я просто стояв з відкритим ротом. Що це щойно було?»

А Тіффані Вен невдовзі довелося пережити ще один різновид сирени. Цього разу вона зіщулилась у вестибюлі тель-авівського будинку, ридаючи в шерсть свого собаки. Дедалі гучніше виття сирен повітряної тривоги зненацька пронизало ніч. Вона пішла з сусідами до найбільш захищеної від ракет частини будинку. Один із сусідів, 86-річний колишній десантник Фішкой, так на неї глянув, наче сказав: «Мене нічого не лякає». Та навіть молодші люди не здавалися наляканими. Сусіди добре знали послідовність дій: чекаєш на сирену-відбій і йдеш у своїх справах.

«Чому вони не бояться?» — запитували назавтра одне одного її американські друзі. Перед нею постала також практична проблема: що робити, якщо сирена завие, коли вона буде в університеті?

Вен запитала про це одну з кураторок своєї програми. Перше, що та порадила, — не панікувати, інакше на шляху до укриття

може постраждати більше людей, ніж від ракет. А тоді усміхнулася і сказала Вен: «Визирни у вікно, якщо ти побачиш, що ізраїльтяни панікують, то час панікувати. Просто повторюй за ізраїльтянами. З тобою все буде добре».

Здатність сприймати ці речі спокійно здавалася їй неймовірною. Ізраїльтяни, зокрема і її хлопець, здавалися значно стійкішими за Вен та її друзів. Сварка на вулиці або незгода на роботі могли легко зіпсувати їй день, ба й увесь тиждень. Але для ізраїльтян «думати про такі речі за хвилину опісля є надмірною драматизацією».

Ми десятиліттями спостерігали Ізраїль. У своїй попередній книжці «Країна стартапів. Історія ізраїльського економічного дива»^{*} намагалися зрозуміти й пояснити один визначний аспект Ізраїлю — його сектор високих технологій, який бурхливо розвивається. Але на певному рівні нас, як і Тіффані Вен, і Джо Макормака, зацікавило, що надає сили ізраїльському суспільству.

Багато в чому Ізраїль схожий на сучасні заможні демократії Північної Америки, Європи та Азії. Станом на 2021 рік його ВВП на душу населення¹ перевищив показники Німеччини, Великої Британії, Франції та Японії, а економіка зростала швидше, ніж у США та ЄС. Тель-Авів, Єрусалим та інші міста рясніють будівельними кранами, які зводять нові офісні вежі, готелі й житлові будинки. Економічна й військова сила Ізраїлю очевидна та відома. Але інша очевидність, якої, здавалося, не помічав ніхто, зокрема й ми та більшість ізраїльтян, — це те, що Ізраїль вирізнявся винятковим суспільним здоров'ям.

Ми так захопились успіхами Ізраїлю в царині високих технологій, що оминули увагою поступ держави на суспільному рівні. І що більше ми в нього вдивлялися, то дужче дивувалися результатам.

^{*} Книжка «Країна стартапів. Історія ізраїльського економічного дива» вийшла друком у видавництві Yakaboo Publishing у 2016 році. — *Прим. пер.*

Чому ізраїльтяни такі до біса щасливі?

Вен сказала нам: «Щоразу, коли я думала, що зрозуміла це місце, знову траплялося щось незрозуміле». Один парадокс виділявся, оскільки містив, власне, усі інші. У недавньому звіті ООН про рівень щастя в країнах Ізраїль посідає одне з перших місць у рейтингу.

Вен знадобилося небагато часу, щоб усвідомити стреси щоденного життя в Ізраїлі. Нерівність у доходах і вартість життя² зростали. У 2021 році Economist назвав Тель-Авів найдорожчим містом світу. Середня вартість квартири³ приблизно в 150 разів більша за середню річну зарплату, що вдвічі дорожче, ніж у США. І це ми ще не дійшли до частини про життя під постійною загрозою. У певні періоди протягом останніх 25 років понад половина опитаних дорослих ізраїльтян сказала, що була жертвами терористичних атак або мала родичів чи друзів, які пережили теракти.

Оцінка ізраїльського щастя викликала цікавість Вен. Частково, щоб пояснити це собі, вона написала статтю для американського новинного сайту Daily Beast «Чому ізраїльтяни такі до біса щасливі?»⁴ Стаття стала однією з найпопулярніших з тих, які вона будь-коли писала. В Ізраїлі здавалося, що всі певні, що їхня країна навряд може претендувати на виграш у лотереї щастя.

«Публікація викликала багато дискусій серед моїх ізраїльських друзів», — розповіла Вен. Один з її професорів прочитав статтю, але не знав, хто авторка. «Він запитав у моєму класі: “Хто така Тіффані Вен?” Викладач цілком погодився зі статтею й похвалив мене». Але були й незгодні. Психологиня, з якою вона спілкувалася, заявила, що ізраїльтяни не щасливі — усі її пацієнти були нещасними.

Ми знали, що ізраїльтянам є на що скаржитись, і вони точно це роблять. Розмова з Вен додала нам запитань. Що означає те, що ізраїльтяни щасливі? Звідки взагалі взявся рейтинг щастя?

Джерелом став щорічний «Звіт про щастя у світі»⁵ — солідна доповідь, базована на дослідженнях і видана пов'язаною з ООН

організацією. Коли Вен уперше натрапила на цей звіт, Ізраїль належав до 15 найкращих з понад 150 країн світу. У звіті 2022 року Ізраїль підскочив на дев'яте місце. Потім, у 2023-му, піднявся ще на п'ять позицій і став четвертим у світі. Тоді, коли рейтинг більшості країн із року в рік залишався стабільним, Ізраїль — з початкової, вже доволі високої точки — за три роки піднявся на десять позицій.

Результати звіту важко було відкинути. Десятий рік поспіль він ґрунтується на масштабному глобальному опитуванні Gallup, і його результати з плином часу були напроцуд стабільними. Щороку Ізраїль потрапляв до першої десятки.

Сприяти щастю стало частиною глобальної політики. Деякі країни, як-от Об'єднані Арабські Емірати⁶ й Еквадор, навіть призначили міністрів щастя. (У Великій Британії є міністр у справах самотності, але його повноваження такі самі.) Крихітний Бутан⁷ привернув увагу заявою, що більше не вимірюватиме свій прогрес відповідно до валового національного продукту (ВНП), а натомість зосередиться на підвищенні «валового національного щастя» країни.

Але як виміряти щастя держави? Ідея «досліджень щастя», принаймні на рівні країни, звучала непевно. Концепція «щасливої країни» навіювала картину місця, де всі ходять з усмішками на обличчях. Це точно був не той Ізраїль, який ми знали.

«Усмішкова» версія щастя — це не те, що намагалася виміряти Gallup. Звіт орієнтувався на глибшу концепцію: задоволеність життям. Соціологи⁸ вдалися до широко вживаного інструменту для вимірювання задоволеності життям — «сходів Кентріла». «Будь ласка, уявіть собі драбину зі сходинками, пронумерованими від 0 внизу до 10 вгорі, — йдеться в запитанні. — Верх драбини означає найкраще можливе життя для вас, а низ — найгірше. На якій сходинці, на вашу думку, ви стоїте зараз?» Ізраїльтяни поставили себе на сходах «найкращого можливого життя» вище за майже будь-яку іншу країну світу.

Такий результат особливо вражає тому, що єврейський народ скаржився, відколи став народом. Мало не найперший приклад

хуцпи^{*}: не встигли євреї втекти з Єгипту, як почали скаржитися Мойсею на їжу. «У Єгипті ми могли їсти будь-яку рибу, якої хотіли, і там були огірки, дині, різні сорти цибулі й часник, — казали євреї. — А тут ми голодуємо, і єдина наша їжа — це манна». Сучасні ізраїльтяни скаржаться не менше, до того ж вони знані своїм умінням відверто висловлювати почуття без зайвих реверансів. Проте коли їх просять подумати про своє життя, вони засвідчують високий рівень особистого задоволення. Чому?

Ізраїль, безумовно, «дивак» серед найщасливіших націй. Географічно країни, які посіли місця з першого по дев'яте, майже всі вписуються в тісне коло з центром у Копенгагені. П'ять із них — це скандинавські країни: Фінляндія, Швеція, Данія, Норвегія та Ісландія. Інші три розташовані поруч: Нідерланди, Люксембург і Швейцарія. Це мирні, тихі й політично стабільні держави, які забезпечують щедрі соціальні виплати.

Зовсім осібно стоїть Ізраїль — далеко на Близькому Сході, у регіоні, який не відзначається спокоєм. Галасливі та сварливі ізраїльтяни задоволені життям більше за шведів, швейцарців, американців, австралійців, канадців і сингапурців. Задовго до пандемії COVID-19 заможні демократії світу були вражені набором суспільних хвороб: самотністю, недовірою та навіть відчаєм. То що, Ізраїль — виняток?

Ще одна ознака здоров'я ізраїльського суспільства пов'язана зі щастям, але не еквівалентна йому: оптимізм. Дослідницький центр П'ю, авторитетна міжнародна соціологічна організація для вимірювання оптимізму, періодично запитувала таке: «Коли діти у вашій країні виростуть, чи будуть вони фінансово краще чи гірше забезпеченими за своїх батьків?» З усіх опитаних заможних країн⁹ тільки в Ізраїлі та Сінгапурі більшість оптимістично дивилися на фінансове майбутнє своїх дітей. Серед 19 опитаних країн медіана тих, хто відповів «гірше», становила 70 %, водночас ізраїльтяни були найменш песимістичними — 27 %. Майже в усіх інших країнах відсоток тих, хто відповів «гірше», від

* Хуцпа (івр.) — зухвалість, нахабство. — Прим. пер.

2019-го до 2022 року зріс до рекордно високого рівня. В Ізраїлі кількість песимістів *упала* з низького рівня до ще нижчого. Чому ізраїльтяни, й так одна з найоптимістичніших націй, стали ще більшими оптимістами під час пандемії і посеред, здається, нескінченного конфлікту?

А конфлікти, з якими їм доводиться мати справу, є не тільки наслідком зовнішніх загроз, а іноді й токсичних внутрішньополітичних дебатів про рішення уряду: прийняти репарації за Голокост від Західної Німеччини в 1952 році, розпочати суперечливу війну в Лівані в 1982-му, примусово переселити громади єврейських поселенців у 2005 році або пришвидшено ухвалити кардинальні судові реформи у 2023-му — і це лише кілька з них. Після вбивства Іцхака Рабина єврейським екстремістом у 1995 році ізраїльське суспільство виявилось непоправно зламаним.

Хоча існують тисячі академічних досліджень — насправді окрема галузь психології, — які аналізують щастя окремих людей, проте ми не були впевненими, чи можна покладатися на порівняння *на рівні країни* чогось так само залежного від культури, як щастя. Ми хотіли глянути на незаперечні дані, які вимірювали аспекти суспільного здоров'я. Отже, нашою наступною зупинкою став особливо переконливий показник: довголіття.

Жити довше

Найповнішим показником здоров'я в країні є очікувана тривалість життя. Ми не сподівалися, що Ізраїль відзначатиметься цим показником, адже в населення надто багато такого нездорового чинника, як стрес. Молоді ізраїльтяни проводять роки на інтенсивній військовій службі, а загрози безпеці незмінно наявні впродовж усього їхнього життя. З погляду економіки, дедалі ширший розрив між зарплатами та цінами на житло додав ще більше стресу. Дорожній рух — ще одне велике джерело стресу — жахливий. (Відповідно до навігаційного додатка Waze¹⁰, який винайшли в Ізраїлі, Тель-Авів належить до п'ятірки міст світу з найбільш напруженим трафіком.) Ізраїльтяни жартують, що їдуть на Мангеттен відпочити.

На додачу до цих повсякденних стресів є постійне передчуття, що один або всі туго натягнуті шви, які тримають ізраїльське суспільство, ось-ось тріснуть: між яструбами й голубами, між гедоністами Тель-Авіва й харедім Бней-Брака, між високотехнологічними буржуа й провінційними містечками, що борються за виживання, між євреями Сходу та євреями Заходу, між євреями й арабами там, де вони живуть разом і де живуть окремо.

Постійний стрес навряд чи можна назвати хорошим рецептом для довгого життя. Проте, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2019 році середня тривалість життя в Ізраїлі¹¹ становила 82,6 року. Це поставило країну на дев'яте місце у світі, трохи вище за Францію, Швецію, Канаду й Нову Зеландію та аж на рік більше за Велику Британію, Німеччину, Фінляндію, Бельгію і Данію. Ізраїльтяни в середньому живуть на чотирі роки довше за американців і на десять років довше за своїх заможних сусідів у країнах Перської затоки, таких як Саудівська Аравія.

Іншим ключовим показником є не те, скільки люди живуть (тривалість життя), а середня кількість років, упродовж яких вони можуть сподіватися насолоджуватися «повним здоров'ям» (тривалість здорового життя). Цей показник зветься «очікувана тривалість здорового життя». І тут також рейтинг Ізраїлю надзвичайний. Ізраїльські чоловіки посідають четверте місце у світі¹² за показником тривалості здорового життя, а жінки — восьме.

«Ізраїль підіймається в міжнародному рейтингу очікуваної тривалості життя швидше, ніж будь-яка інша країна світу, — каже Алекс Вайнреб, демограф Центру досліджень соціальної політики Тауба в Єрусалимі. — Але це відбувається не в час миру та спокою; реальне зростання сталося впродовж двох десятиліть, коли Ізраїль вів численні війни й поглинав величезну кількість іммігрантів, що вимагало постійного будівництва нових шкіл, доріг і лікарень».

Хоча Ізраїль має систему охорони здоров'я світового рівня — міжнародно визнану за широке охоплення, попри наявні соціально-економічні бар'єри, — чи достатньо цього, щоб поясни-